

Soudruzi, nebo vetřelci?

O životě cizinců v ČSR na příkladu jugoslávské emigrace¹

ONDŘEJ VOJTĚCHOVSKÝ

Je známo, že Československo bylo zemí, ze které se utíkalo před komunistickým útlakem. Méně se však ví, že do ČSR utíkali před útlakem komunisté ze států jako Itálie či Jugoslávie. Země jim poskytla zázemí a na socialistický blok vysokou životní úroveň. Pokud se však nechtěli asimilovat, zůstali na úrovni trpěných cizinců.

Na konci června 1948 se manželům Milunićovým převrátil život naruby. Josip a Atena, oba lékaři ze Záhřebu, se právě vraceli z několikaměsíčního pobytu ve Spojených státech. Studovali tam zdravotnický systém a pro vznikající jugoslávský farmaceutický průmysl dojednali nákup zařízení na výrobu penicilinu. Domů do komunistické Jugoslávie pospíchali. I když oba pocházeli z movitých rodin – Atena byla vnučkou Ivana Mažuraniće (1814–1890), někdejšího chorvatského bána čili královského místodržícího a čelného představitele chorvatské vrcholné politiky 19. století –, už od studentských let tíhli k radikální levici. Stali se členy ilegálního Svazu komunistické mládeže Jugoslávie (Savez komunističke omladine Jugoslavije – SKOJ) a posléze i Komunistické strany Jugoslávie (KSJ). Za války se zapojili do ilegální činnosti, při které plnili řadu důležitých úkolů. Atena,

Josip a Atena Milunićovi v Praze na podzim 1948 Foto: rodinný archiv Rajny Milunićové

již tehdy matka tří dětí, například načas opatrovala dvouletého syna Josipa Broze Tita (1892–1980). Oba manželé

též působili v komunistických partyzánských jednotkách. Josip jeden čas vedl partyzánskou nemocnici, což

¹ Článek se opírá o autorovu monografii *Z Prahy proti Titovi! Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu* (FF UK, Praha 2012), která je založena na detailním archivním výzkumu.

byla pozice na úrovni velitele divize či brigády. I těsně po válce zastávali Milunićovi významné politické funkce. Jako prověřeni komunisté se tedy vraceli do vlasti s vyhlídkami na zaručenou odbornou i politickou kariéru. Po dlouhém pobytu v daleké cizině se jistě také těšili na své děti, o které se doma starala Atenina matka. Zůstali však od nich odloučeni dlouhých devět let a do vlasti se už nikdy natrvalo nevrátili.

Převrat v jejich životě začal 28. června 1948, kdy vyšla rezoluce Informačního byra komunistických stran *O situaci v KSJ*. Text podepsaný zástupci osmi nejvýznamnějších světových komunistických partají včetně té sovětské obviňoval Titovo vedení KSJ z řady hříchů, mj. protisovětské politiky, rozpuštění jugoslávské komunistické strany v národní frontě či z podpory „kulackých živlů“ na venkově. Závěrem autoři rezoluce vyzvali „zdravé elementy“ v jugoslávské straně, aby stávající vůdce nahradily. Atenu a Josipa Milunićovy rezoluce šokovala; svému vůdci totiž bezvýhradně věřili. Zároveň si nedovedli představit, že by prohlášení, za kterým stáli Sověti, nebylo pravdivé. Trápivé dilema nakonec rozhodli ve prospěch Sovětů. Kritiku namířenou proti Titovi si vysvětlovali tím, že situace v Jugoslávii se za dlouhou dobu jejich nepřítomnosti musela změnit. Jako důkaz vnímali mimo jiné i to, že se Tito nezúčastnil porady Informbyra. Porušil tak zásadu disciplíny v komunistickém hnutí a postavil se na odpor Moskvě, což bylo neodpustitelné.

Podobně jako Milunićovi vyhodnocovali situaci i další jugoslávští činitelé, kteří pobývali delší dobu v zahraničí: diplomaté, manažeři a delegáti znárodněných podniků či političtí pracovníci ve vystěhovaleckých komunitách. V samotné Jugoslávii však sebemenší zpochybnění Titovy autority končilo zatčením. Do jugoslávských věznic a koncentrač-

Komunita Jugoslávčů, kteří se v konfliktu mezi Sovětským svazem a titovskou Jugoslávii přiklonili na stranu Sovětů, byla pestrá. Šlo mimo jiné o ředitele jugoslávského dokumentárního filmu Teodora Balka, několik zaměstnanců jugoslávské ambasády v Praze a studenty českých vysokých škol. Z USA přicestoval tajemník ambasády ve Washingtonu Slobodan Ivanović a rada téhož velvyslanectví Pero Dragila. Záhy je ze Spojených států následovala celá skupina jugoslávských diplomatických pracovníků. Ze Stockholmu dorazil redaktor stranického listu *Borba* Milutin Rajković. Během podzimu a zimy 1948 a na počátku roku 1949 pak přicházeli další: Miloš Nešić, někdejší tajemník Titova předního diplomata Vladimira Velebita a předtím vedoucí kabinetu ministra zahraničních věcí exilové královské vlády v Londýně Milana Grola, nebo meziválečný ekonom a zakládající člen KSJ Vaso Srzentić. Skupinu nakonec doplnil Anton Rupnik, přední činník jugoslávské vystěhovalecké komunity ve Francii, spolupracovník nejvyšších funkcí francouzské komunistické strany a přítel Artura Londona. Kromě toho se k emigrantům přidalo původně asi osmdesát chlapců, malý zlomek ze tří tisícovek jugoslávských učňů v československých podnicích, kteří se po vydání rezoluce Informbyra odmítli vrátit domů. Ilegální cestou přes hranice přicházeli i jednotlivci, kteří prchali před represemi přímo z vlasti. Dohromady tvořili Jugoslávci skupinu přibližně sto osmdesáti lidí včetně manželských párů celkem asi s třiceti dětmi.

ních táborů se dostaly až desetitisíce lidí, často bývalých partyzánů, nyní důstojníků armády nebo státní bezpečnosti.

První zprávy o zatýkání „informbyrovců“ zastihly Milunićovy v Praze, kde se krátce zastavili na své cestě ze Spojených států. Rozhodli se proto zůstat, dokud se situace doma nevyjasní. Domnívali se, že Tito nemůže tlak SSSR a celého komunistického hnutí dlouho vydržet. V hlavním městě ČSR se navíc setkali s dalšími významnými Jugoslávci (viz text v rámečku), s nimiž sdíleli stejné názory, nebo prozatím spíše pocity. Z Prahy se tak stalo jedno z významných center jugoslávské protititovské emigrace.

Nedošlo k tomu náhodou. Československo totiž v rámci východního bloku sloužilo pro politické emigranty jako cílová země. Ve srovnání s ostatními lidovými demokratiemi nabízelo obstojnou životní úroveň i infrastrukturu. Pro cizince pocházející z chudé Itálie, Španělska či Řecka, ale i z bohatších zemí západní Evropy fungovalo jako jakási výkladní skříň „tábora míru a demokracie“. Svou roli hrála i výhodná geografická poloha země a bohatá KSČ, která mohla emigranty hostit a vydržovat. Praze bylo

také přiřčeno, aby se stala sídlem řady prosovětských mezinárodních organizací s množstvím zahraničních zaměstnanců. V Československu se tiskly různé propagační materiály určené pro světovou veřejnost, pochopitelně v československé režii. Úloha Prahy v mezinárodním komunistickém hnutí a ve zdánlivě nadstranických, Sovětským svazem organizovaných mezinárodních aktivitách byla významná. Nikoliv neprávem ji historik Karel Bartošek nazval „komunistickou Ženevou“.²

Jugoslávci tak patřili jen k jedné ze skupin politických emigrantů, kteří na přelomu 40. a 50. let našli útočiště v Československu. Vedle nich se pod ochranu KSČ uchýlily tisíce uprchlíků z Řecka zmítaného občanskou válkou a v počtu srovnatelném s Jugoslávci i španělstí a italský komunisté. V případě Španělů šlo o skupinu republikánských generálů, kteří byli jakožto sovětský vojenský poradci vyhoštěni na jaře 1948 z Jugoslávie, a o členy exilového vedení španělské komunistické strany vypovězené z Francie. Italská komunistická strana do Československa ilegálně přepravila na tři stovky někdejších partyzánů, které chtěla De Gasperiho vláda kriminalizovat za činy spáchané v závěrečné fázi

2 BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech. Praha – Paříž (1948–1968)*. Paseka, Praha – Litomyšl 2000.

druhé světové války. Mimo tyto větší skupiny přicházeli i jednotlivci z dalších zemí, kde jim za komunistické aktivity hrozila represe: Francouzi, Britové, Američané a další.

Internacionalismus na ústupu

Představitelé československého režimu brali vážně závazek vůči „pokrokovému“ hnutí v zahraničí. Na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949 člen předsednictva ÚV KSČ, ministr informací a člen nejužšího stranického vedení Václav Kopecký připomínal význam proletářského internacionalismu pro vybudování socialismu v Československu a proletářské solidarity s dělnictvem a pracujícím lidem na celém světě.³ Solidarita se „zahraničními soudruhy“ ostatně patřila k tradici KSČ, která jako jedna z mála komunistických stran v Evropě mohla v meziválečném období působit legálně. Za první republiky byla jedním z projektů strany tzv. Rudá pomoc – Rote Hilfe, která shromažďovala drobné dary na materiální a finanční pomoc stávkujícím, rodinám pronásledovaných nebo vězněným v řadě evropských zemí. Ve třicátých letech komunisté v Československu pomáhali ideologicky spřízněným uprchlíkům z Německa a Rakouska a poskytovali jim – mnohdy navzdory úřadům – materiální zajištění i možnost politicky působit. KSČ také dodala významný počet dobrovolníků do mezinárodních brigád ve Španělsku. Internacionalismus v duchu hesla „Proletáři všech zemí, spojte se!“ byl přirozenou součástí politické kultury KSČ. Komunistické hnutí vedlo své stoupence k přesvědčení, že politické boje, ať probíhají v jakékoli části světa, ovlivňují celkovou perspektivu socialistické revoluce, a mají tedy bezprostřední dopad na jejich vlastní konkrétní zájmy.

Heslo o spojení všech proletářů bez ohledu na národnost v komunistickém Československu v praxi neplatilo. V zemi vládla nedůvěra k „cizím elementům“. Týkalo se to i zahraničních komunistů.

Foto: madmenart.com, © fair use

V poválečném Československu dával navíc internacionalismus smysl i ekonomicky. Zejména v důsledku vysídlení německého obyvatelstva se země potýkala s nedostatkem pracovních sil. Proto již v únoru 1947 byla například uzavřena smlouva s Itálií o náborech několika tisíc italských dělníků na práci v československém průmyslu. V důsledku únorového převratu v roce 1948 oba státy ztratily politickou vůli smlouvu naplňovat a většina Italů se vrátila domů.⁴ Lidé v ústředním aparátu KSČ a zejména pracovníci hospodářských struktur a činovníci pověření zahraničněpolitickou agendou však dále rozvíjeli plány, jak zapojit do výstavby socialismu v Československu i „pokrokové cizince“. Uvažovalo se třeba o angažování nezaměstnaných horníků ze severofrancouzských uhelných regionů na práci v mosteckých dolech. Bylo se přitom možné dovolávat

Sovětského svazu jako vzoru. I tam byli v meziválečné době přijímáni političtí uprchlíci a současně byli do země lákáni zahraniční dělníci, aby pomohli v první zemi revoluce vybudovat socialismus.

Jakkoliv ale mělo přijímání cizinců a emigrantů do komunistického Československa oporu v silných ideologických i ekonomických argumentech, naráželo na jednu zásadní a v podstatě nezdolatelou překážku. Po druhé světové válce totiž v KSČ nastal oproti předválečnému období významný posun ve vnímání národnostní otázky. Navzdory tomu, že komunisté byli jedinou skutečně multietnickou stranou prvorepublikového Československa a podle Leninovy doktríny hájili právo národů na sebeurčení do odtržení, již v průběhu války se ochotně vezli na antiněmecké vlně, vyzdvihovali slovanství (považované před válkou za

3 NA, Archiv ÚV KSČ, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 1, a. j. 2, sl. Mezinárodní oddělení 1, Úkoly vyplývající oddělení pro evidenci z usnesení IX. sjezdu strany, 10. 6. 1949.

4 Tamtéž, sv. 50, a. j. 239, sl. Itálie, Situační zpráva o italských příslušnících v ČSR – na vědomí s. Baramové, 1952 (blíže nedatováno).

reakční ideologii nacionalistické praxe) a osvojili si koncepci osvobozené republiky jako národního státu Čechů a Slováků očištěného od „cizích elementů“, zejména Němců a Maďarů. To vyjadřovala i nová, komunisty sepsaná ústava z 9. května 1948: *Nyní jsme se rozhodli, že náš osvobozený stát bude státem národním, zbaveným všech nepřátelských živlů, žijícím družně s rodinou slovanských států a v přátelství se všemi mírumilovnými národy světa.*⁵ I přesto, že se Ústava 9. května do značné míry inspirovala sovětskou, tzv. stalinskou ústavou z roku 1936, právě v exkluzivním národoveckém pojetí státu se lišila. Zatímco například v hlavě X, článku 129 sovětské ústavy se pravidlo, že *Svaz sovětských socialistických republik poskytuje právo azylu cizím občanům pronásledovaným kvůli obraně zájmů pracujícího lidu, nebo kvůli své vědecké činnosti, nebo kvůli svému boji za národní osvobození,*⁶ v československé ústavě obdobná pasáž chyběla a stejně tak i v další legislativě. Emigranty, kteří po roce 1948 do Československa přicházeli, to stavělo do obtížných situací. Byli do značné míry vystaveni libovůli státních i stranických orgánů, u nichž se svářela internacionalistická ideologická průprava s žhavě prožívaným poválečným československým nacionalismem, přičemž ten zpravidla vítězil. Důsledkem byla minimální ochota vyjít vstříc potřebám cizinců usilujících o trvalejší usazení v republice.

Pomáhej, ale prověřuj

Československé orgány v prvé řadě nepočítaly s uprchlíky na hranicích. Všechna opatření ke zvýšení jejich ostrahy měla zamezit ilegálním pře-

chodům pašeráků, agentů západních zpravodajských služeb a především vlastních občanů, kteří se pokoušeli dostat na Západ. Příslušníci StB na okresních velitelstvích v oblastech sousedících s Rakouskem a Bavorskem byli proto překvapeni, když se zejména od podzimu 1948 začaly množit případy přechodu cizinců na československé území, kteří tvrdili, že hodlají žádat o politický azyl. Kromě Jugoslávců to byli zejména Italové a Španělé přicházející z Francie. Orgány Státní bezpečnosti zprvu ani nenapadlo, že by s nimi měly naložit jinak než je obratem odvézt na hranice a donutit je vrátit se, odkud přišli. Považovaly je přinejlepším za pochybná individua, v horším případě za západní špiony. Teprve po určité době vydala centrála StB nařízení, že političtí uprchlíci se bez rozhodnutí vyšších instancí vyhostit nesmí.⁷ Rozkaz signovaný vysokým úředníkem ministerstva vnitra Bedřichem Pokorným z poloviny prosince 1948 dále upřesňoval: *Zjistí-li se výsledkem zadržené osoby, že se jedná o cizince, který uprchl z některého státu, kde byl pronásledován pro své komunistické, socialistické a protifašistické přesvědčení, a který hledá v ČSR azyl, budiž podrobný protokol o výsledku ihned zaslán ministerstvu vnitra k dalšímu prověření. Zadržенý nebudíž* (podtrženo v originále – pozn. aut.) *bez výslovného pokynu ministerstva vnitra vyhoštěn, resp. odstrčen z ČSR.*⁸

O emigranty, kteří nebyli hned vyhoštěni, se pak měl postarat odbor pro evidenci v ústředním aparátu ÚV KSČ, který v letech 1948 a 1949 řídil Karel Šváb. Tento odbor byl v podstatě bezpečnostní službou strany. Zpočátku měl v popisu práce hlavně shromažďování informací o politických

konkurenčních politických stran. Později však hrál důležitou roli při prověřování vlastního členstva. Nikoliv náhodou mu proto připadla i péče o politické emigranty. Jeho pracovníci jim měli zabezpečovat ubytování, stravování, šatstvo, kapesné, postarat se jim zprvu o trávení volného času, poté jim i najít zaměstnání. Zároveň však měli uprchlíky podrobně prověřovat. Blíže nedatovaná zpráva z počátku jara 1949 upozorňovala: *Je zde nebezpečí, že bychom v některých případech pomáhali lidem, kteří nemají se stranou nic společného, nebo dokonce poskytovali pomoc elementům naší zemi nepřátelským.* Autor zprávy si dále stěžoval, že přílišný entuziasmus ve vztahu k zahraničním soudruhům zaviňuje často nedostatečnou koordinaci mezi institucemi, které s cizinci přijdou do styku – ministerstvem informací, zahraničním oddělením Ústřední rady odborů či Mezinárodním svazem studentstva. Jednotný postup nebyl stanoven dokonce ani v rámci aparátu KSČ a na ministerstvu vnitra dosud neexistovala evidence cizinců, která by zaručovala, že se mezi uprchlíky „nevetřely nepřátelské elementy“ a že jsou všichni [uprchlíci] *pod systematickým dozorem.*⁹

V mnoha případech se uprchlíci samozřejmě nemohli vykázat žádnými doklady a jediným důkazem o jejich identitě a důvodech útěku z vlasti byla jejich osobní tvrzení. Karlu Švábovi i většině jeho podřízených byla vlastní krajní nedůvěra. V duchu doby se obávali špionů či „politicky nespolehlivých osob“. Pomoc uprchlíkům tak šla ruku v ruce s pečlivým prověřováním. K dispozici byly stranickým pracovníkům i orgány Státní bezpečnosti a tvrzení emi-

5 Viz https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html (citováno k 17. 9. 2017).

6 Viz http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/chapter/10/ (citováno k 17. 9. 2017).

7 NA, Archiv ÚV KSČ, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 21, a. j. 74, Jindřich Veselý sektorům BA-p k provedení a BA-a a BA-b na vědomí. Socialistická a komunistická emigrace z různých států Evropy – příjezd do ČSR. Úřední záznam z 30. 11. 1948.

8 Tamtéž, sv. Mezinárodní oddělení, a. j. 6, B. Pokorný všem oblastním úřadovněm a pobočkám StB. Věc: Ilegální přechody státních hranic – hlášení, 14. 12. 1948.

9 Tamtéž, sv. 21, a. j. 74, l. 3, nesignovaný a nedatovaný dokument (dle kontextu pravděpodobně z února či března 1949).

Bedřich Geminder, vedoucí sekretariátu a mezinárodního oddělení ÚV KSČ, řídil v letech 1948–1951 agendu politické emigrace v Československu. Několik měsíců po svém odvolání byl zatčen a v listopadu 1952 odsouzen v procesu s „protistátním spikleneckým centrem“ k trestu smrti a popraven.

Foto: NA

grantů se ověřovala u partnerských komunistických stran, s nimiž vedlo komunikaci mezinárodní oddělení ÚV KSČ vedené Bedřichem Geminderem.

O součinnost žádala KSČ jednak komunistické strany ze zemí původu emigrantů, tedy hlavně italskou

a španělskou, úzká spolupráce probíhala také s Komunistickou stranou Rakouska, jejíž pracovníci aktivně pomáhali Italům, Španělům, Jugoslávům i dalším dostat se přes rakouské území na československou hranici. Pokud však nebylo možné u některého uprchlíka ověřit totožnost a nikdo se za něj nezaručil, postupovaly československé orgány stejně jako předtím – takoví lidé byli z Československa vyhoštěni či prostě jen tzv. odstrčeni čili vyvezeni na hranice.

Počáteční nepřipravenost a z toho plynoucí potíže se dařilo překonávat od jara 1949. V rámci Švábova odboru vznikl referát pro emigraci, který řešil praktické, politické a bezpečnostní otázky, na něž byl kladen zvláštní důraz. V květnu 1949 Karel Šváb ustanovil zvláštní instruktory ÚV KSČ pro každou z emigrantských skupin – jugoslávskou, španělskou a italskou s dosud málo početnou řeckou. Instruktor měl být v každodenním kontaktu s vedením své skupiny, aby mu předával politické úkoly. Jeho činnost však zasahovala všechny sféry života emigrantů s důrazem na jejich ideologickou a bezpečnostní kontrolu: [Instruktoři] *musí dbát o politickou čistotu emigrantské skupiny, nesmějí mezi ně ubytovat dotyčnou stranou nedoporučené a námi neprověřené osoby; starat se o politické vyžití těchto soudruhů u nás; projednávat s nimi hospodářské problémy a vůbec všechny otázky související*

s jejich pobytem v ČSR. Přestože byli instruktoři pracovníky Švábova odboru, měli každý problém konzultovat s vedoucím mezinárodního oddělení ÚV KSČ Bedřichem Geminderem a řídit se jeho pokyny. Karel Šváb si ponechal vrchní kontrolu nad emigrací z hlediska bezpečnostního; vymínil si, aby byl informován o každém nově přichozím cizinci do řad emigrace. Zůstala mu i nejvyšší pravomoc při schvalování finančních podpor a jiných výloh. Prvním úkolem instruktorů bylo vypracovat seznamy emigrantů s co nejpodrobnějšími údaji ke každé osobě.¹⁰

Nechtění a se závazky

O velmi rigorózním přístupu čs. orgánů k cizincům svědčí případ jugoslávských emigrantů. Podle odhadů patřily k jugoslávské komunitě v ČSR v roce 1948 až čtyři tisíce dlouhodobě usedlých osob (tedy bez tří tisíc učňů a asi čtyř set vysokoškolských studentů). Příznačně však ani československé úřady, ani jugoslávská ambasáda přesnou evidenci nedisponovaly. Po rezoluci Informbyra se část jugoslávských občanů žijících u nás snažila zajistit si svůj pobyt tím, že buď zažádala o československé občanství, nebo se snažila získat status politického emigranta. Je opět charakteristické, že neexistuje žádný dokument stranické či bezpečnostní provenience, který by evidoval, kolika Jugoslávům bylo československé občanství uděleno. Jednotlivé případy ovšem nasvědčují, že se jednalo o poměrně běžnou záležitost. Naopak žadatele o politický azyl čekala procedura politického prověřování. Uspěť mohli jen ti, kteří měli vlivné konexe a získali doporučení svého zaměstnavatele a podnikové nebo místní stranické organizace. Zpravidla byla nutná i přímluva vysoce postaveného funkcionáře. Udělení azylu se však, jak již bylo uvedeno výše, neopíralo o žádnou právní normu a záviselo

Požadavek ideologické a bezpečnostní kontroly i nedůvěra k cizincům způsobily, že politická emigrace v Československu zůstala okrajovým jevem. Počet politických emigrantů dosáhl maximálně několika set. Italská skupina měla kolem tří set dospělých členů, skupina španělská kolem sta a počet Jugoslávů se pohyboval v průběhu několika let mezi 160 a 180 dospělými osobami. Početně významnější byla pouze řecká komunita, která čítala až 12 tisíc osob, byla ovšem z velké části tvořena nejprve evakuovanými dětmi a poté dospělými uprchlíky z válečných oblastí severního Řecka a původně nebyla ani považována za politickou emigraci.

K řecké emigraci viz HRADEČNÝ, Pavel: *Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948–1954)*. ÚSD AV ČR, Praha 2000; TSIVOS, Konstantinos: *Řecká emigrace v Československu (1948–1968)*. *Od jednoho rozštěpení ke druhému*. FSV UK – Dokořán, Praha 2012; KRÁLOVÁ, Kateřina – TSIVOS, Konstantinos a kol.: *Vyschly nám slzy... Řečtí uprchlíci v Československu*. Dokořán, Praha 2012.

¹⁰ Tamtéž, sv. 21, a. j. 74, Zápis z porady o práci mezi emigranty v ČSR konané dne 5. 5. 1949.

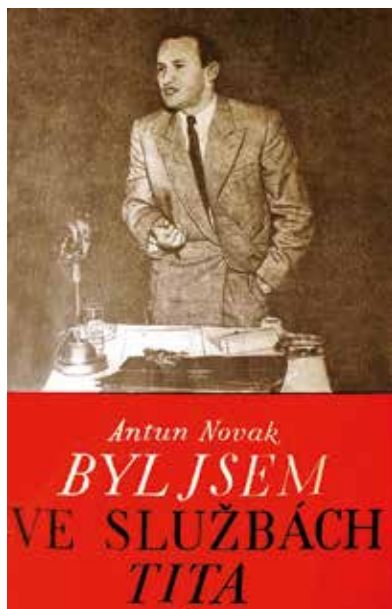
tedy z velké míry na libovůli. Kromě odboru pro evidenci tento proces ovlivňovali členové vedení jugoslávské emigrantské organizace, kteří ke každému případu vydávali své stanovisko.

Organizace měla velký vliv. I když od svého ustavení v roce 1948 až do zrušení roku 1954 prošla mnoha proměnami a paralyzovaly ji vnitřní sváry, Sověti s ní počítali jako s nástrojem protititovské propagandy. Českoslovenští straníční pracovníci proto rozhodnutí „jugoslávských soudruhů“ ve valné většině respektovali. V počátku stál v čele organizace v úvodu zmiňovaný Josip Milunić, který prosazoval vstřícný postoj k udělování politického azylu. Na jaře 1949 byl ale svými soudruhy

Delegace jugoslávských politických emigrantů na pražské části Světového sjezdu obránců míru v Praze v dubnu 1949. Zleva: Slobodan Ivanović, Teodor Balk, Milutin Rajković.

Foto: NA

Jedna z četných publikací vydaných v rámci protititovské kampaně. „Výpověď“ zběha z jugoslávské diplomatické služby Antuna Novaka připravili v roce 1951 k vydání pracovníci ministerstva zahraničních věcí. Antun Novak: Byl jsem ve službách Tita. Mír, Praha 1951.

obviněn ze sabotáže a pro podezření, že je titovským špiónem, rituálně odvolán a vyloučen z emigrantské stranické organizace. Z rozhodnutí československých stranických orgánů byl potom na více než rok i s manželkou odloučen od skupiny a donucen odejít do jakéhosi vyhnanství v Hradci Králové, kde pracoval jako lékař v nemocnici. Po jeho odvolání zaujala organizace jugoslávských emigrantů výrazně striktnější postoj k žadatelům o azyl. Většinu odmítala se zdůvodněním, že jejich zájem je osobní, nikoliv politický. Odmítnutý žadatel se přitom vystavoval nebezpečí, že bude coby příslušník nepřátelského státu, který se pokusil vetřít mezi emigranty, internován nebo vyhoštěn. V jugoslávské skupině tak záhy zvítězilo exkluzivní pojetí emigrantského sdružení jako dobře organizované jednotky profesionálních revolucionářů. S tím souhlasili i pracovníci československého stra-

nického aparátu. Převážil mezi nimi názor, že přednost před velkorysým otevřením dveří cizincům má mít ostražitost.

Proces tzv. udělování politického azylu však nadále provázela značná improvizace, protože stále neměl právní oporu. Jeho „zákonost“ více méně zaručovala pouze autorita ústředního aparátu KSČ. Různé postupy byly také důsledkem soupeření a rivality jednotlivých složek komunistického režimu. Stávalo se, že „politický azyl“ bez vědomí československých stranických složek „udělilo“ ministerstvo zahraničních věcí nebo ministerstvo národní bezpečnosti, jak tomu bylo i v případě Antuna Novaka, šifřanta jugoslávské ambasády, který z osobních důvodů zběhl v roce 1951 z Titovy diplomatické služby.¹¹ Občas účinkovala i protekce. Například stavební inženýr Djoko Simić získal členství v emigrantském sdružení poté, co se za

11 BÁRTA, Milan: Byl jsem ve službách Tita a Státní bezpečnosti. Příběh defektora jugoslávského velvyslanectví v Praze Antuna Novaka. *Securitas Imperii*, 2006, č. 14, s. 190–209.

Milutin Rajković

Foto: ABS

Pero Dragila

Foto: archiv autora

něho přimluvila poslankyně a vlivná členka KSČ Anežka Hodinová-Spurná, přítelkyně jeho české manželky.

Značné napětí mezi zástupci jugoslávských emigrantů a československým státem také způsobovala otázka udělování občanství. Dlouhodobě usedlým cizincům, kteří neaspirovali na status politického emigranta, úřady udělovaly občanství poměrně

ochotně – s argumentem, že takoví cizinci jsou po letech trvalého pobytu dostatečně sžití s českým nebo slovenským prostředím a v zásadě se asimilovali. V případě politických emigrantů se však o ochotě mluvit nedalo. Institut politického azylu byl úřady chápán jako principiálně dočasný stav: uděluje se cizinci, který pracuje na změně politické situace ve vlasti a samozřejmě se tam také jednou vrátí. Z definice Československa jako vyhraněné národního státu pak logicky vyplývalo, že není důvod takové lidi občanstvím obdarovávat. Pro jugoslávské emigranty to mělo tíživé dopady. Úřady k nim často implicitně přistupovaly jako ke státním příslušníkům nepřátelského státu nebo jako k osobám bez státní příslušnosti. Mohli se vykazovat jen zvláštní legitimací vydanou ÚV KSČ a žili v trvalé nejistotě ohledně svého postavení. Zároveň se však od nich jako od komunistů očekávalo plné zapojení do „budování socialismu“. Jugoslávští emigranti museli neustále přijímat závazky, usilovat o splnění plánu, předkládat sebekritiku, pracovat na svém osobním zdokonalení a překonání „maloburžoazních“, „titovských“ a jiných svých osobních přežitků. V praxi ale zažívali, že jim jejich hostitelé – teoreticky soudruzi oddaní stejné komunistické ideji – nedůvěřovali. Nemohli například sloužit v armádě, což zvláště mladí muži s bojovou zkušeností z války považovali za obzvláště ponižující. Jako cizincům jim byly rovněž zapovězeny některé další profese spojené s vojenskou sférou. Tzv. strategicky významná odvětví se přitom během let postupně rozšiřovala o další oblasti průmyslové výroby. Stávalo se pak, že političtí emigranti byli propouštěni ze svých specializovaných, často dobře honorovaných zaměstnání a museli se spokojit s nekvalifikovanou, mnohem hůře placenou prací v méně důležitých podnicích.

Vedoucí představitelé jugoslávské emigrace Slobodan Ivanović, Pero Dragila a Milutin Rajković se proto pokusili nepříznivou situaci změnit na základě argumentu, že v Sovět-

ském svazu političtí emigranti s udělením azylu automaticky získávají také sovětskou státní příslušnost a stávají se plnoprávními občany SSSR, přičemž obdobná praxe platila i v jiných lidovědemokratických zemích. Jejich požadavky ale zůstaly bez odezvy. Výlučně národnostní pojetí československého státu zvítězilo i nad sovětským vzorem.

Příznačný byl i vývoj v přístupu aparátu KSČ k otázce členství cizinců-politických emigrantů ve straně. V meziválečném období platila v komunistickém hnutí praxe, podle které v každé zemi působila v zásadě jen jedna komunistická strana. Aktivisté pohybující se mezi vícero státy, pokud nebyli členy exilových organizací svých stran, se zapojovali do činnosti komunistických stran té země, v níž se právě nacházeli. Bylo tak běžné, že jeden člověk byl postupně členem několika komunistických stran. I v letech 1945–1948 vstupovali cizinci žijící v Československu do KSČ. Po vzniku skupin politické emigrace však bylo potřeba, aby se jejich příslušníci organizovali zvláště. Mimo debatu byli emigranti španělští, italské i řečtí. Ti měli v Československu exilovou organizaci vlastní komunistické strany. Jugoslávci však byli v odlišné situaci. Komunistická strana Jugoslávie byla v rukou Tita, tudíž ji ostatní strany přestaly akceptovat. Avšak nová KSJ, přestože se připravovalo její ustavení, nakonec nevznikla. Jugoslávští emigranti v Sovětském svazu a údajně i v ostatních zemích východního bloku byli hromadně přijati do místních komunistických stran. Na jaře 1949 o totéž v Praze žádali Milutin Rajković a Slobodan Ivanović. Českoslovenští komunisté Jugoslávčům vydali členské legitimace, emigranti se tím však nestali členy buněk v místě bydliště nebo na pracovišti, ale v pro ně zvláště ustavené jugoslávské stranické organizaci při ÚV KSČ.

Zhruba ve stejné době se úplně zastavilo řádné přijímání cizinců do KSČ. Do budoucna tak bylo členství vyhrazeno jen pro československé občany. Jugoslávští emigranti, kteří

již předtím do československé strany vstoupili, byli nyní přeřazeni ze svých základních organizací do organizace jugoslávské. V roce 1952 ale došlo v KSČ k dalšímu odklonu od dřívějšího internacionalismu. Stalo se tak zejména v souvislosti s procesem s Rudolfem Slánským, jehož obětí byl i vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ Bedřich Geminder. Jugoslávská stranická organizace byla zrušena se zdůvodněním, že nemá oporu ve stanovách strany, a jugoslávští komunisté v emigraci se tak stali rázem bezpartijními. Mnoho z nich po letech obnovovalo své členství vstupem do KSČ již jako českoslovenští občané. Jiní, jako například Pero Dragila a jeho manželka Dušana, kteří prožili válku ve vězení nebo prošli boji jako partyzáni, však zůstali až do konce života komunisty bez legitimity. V komunistickém hnutí nebyla taková životní situace neobvyklá. Dragilovi a jiní jugoslávští emigranti se však do ní dostali poněkud kuriózním způsobem: z principu nemohli být členy „titovské“ strany a do československé by je jako cizince bez státní příslušnosti nepřijali.

Do smrti proti Titovi

Manželé Milunićovi, jejichž příběhem jsme začali, se po krátkém „vyhnanství“ v Hradci Králové opět zapojili do emigrantských aktivit. Vedle toho se však snažili vyřešit své osobní neštěstí, které spočívalo v odloučení od dětí. Ty stále zůstávaly v Jugoslávii, kde o ně ve městě Opatija pečovala babička. Jugoslávský režim přitom nejevil sebemenší vůli umožnit sloučení rodině, ve které rodiče patřili k vyhraněným protititovským odpůrcům. Pracovníci aparátu ÚV KSČ v této věci s Milunićovými ovšem soucítily a snažily se jim pomoci. Využily proto dobrých a intenzivních vztahů s Komunistickou stranou Terstu, které předsedal známý veterán Kominterny a občanské války ve Španělsku Vittorio Vidali (1900–1983). Tehdy svobodné území Terst bylo rozděleno mezi dvě zóny, přičemž jednu kontrolovala Jugoslávie a dru-

Že si komunistické Československo nedovedlo ani dvanáct let po únorovém převratu poradit s tím, jak by mělo přistupovat k dlouhodobě usedlým cizincům a jak v každodenní praxi aplikovat ideologické postuláty o národnostní otázce a internacionalismu, ukazuje dopis, který koncem února 1960 zaslal mezinárodnímu oddělení ÚV KSČ Josip Milunić. Mj. v něm píše: *Naše zapojení do politické práce a naše sžití se s ostatními občany v zemi, ve které žijeme – i kdyby se důsledně provádělo – vyřešilo by jen částečně problém, který je spojen s naším postavením a povinnostmi jako politických emigrantů. Nepřidáváme této otázce principiální význam, ale přece Vás chceme s plnou odpovědností informovat, že nejsou ojedinělé případy určité diskriminace vůči nám. Mnozí z nás nejsou například dosud přijati do KSČ, a to s motivací, kterou je těžko spojovat s proletářským internacionalismem. [...] vyšší stranické orgány zamítají tyto návrhy (závodních organizací KSČ – pozn. aut.) s motivací, že se jedná o cizince a že je nutná opatrnost a jiné měřítko než pro ostatní kandidáty. [...] Již samotná skutečnost, že se v této zemi nacházíme již 11 let a že bylo více než dost příležitostí k prověření našich politických kvalit a oddanosti, dává nám právo žádat, aby nás strana nepovažovala za cizince [...] Na druhé straně pak naše přijetí čs. státního občanství se identifikuje se ztrátou národnosti. Nežrídka našim soudruhům, kteří se stali čs. občany, z více nebo méně odpovědných míst bylo řečeno, že se nyní nemusí zajímat o nic více o jugoslávskou problematiku než ostatní čeští soudruzi.*

NA, Archiv ÚV KSČ, f. A. Novotný, k. 116, sl. 72, J. Milunić, Memorandum jugoslávské politické emigrace, únor 1960 (blíže nedatováno).

hou britsko-americká vojenská správa. V angloamerické zóně operující Vidaliho část terstské komunistické strany těžila z možnosti svobodného pohybu mezi oběma zónami. Jedné noci tak vyhledal v jugoslávské Opatii babičku Milunićových s dětmi neznámý člověk, který tvrdil, že má příkaz děti dopravit do Terstu, odkud pak budou moci odjet za rodiči do Česko-

slovenska. Babička mu však nedůvěřovala a děti odmítla vydat. Díky konspiračním kanálům mohla KSČ děti Milunićových alespoň finančně podporovat.

Šance na sloučení rodiny se zvýšila poté, co Josip a Atena nakonec získali československé občanství. Jako českoslovenští občané se mohli na základě mezinárodního práva domá-

Na protititovské kampani se podílel i známý karikaturista Antonín Pelc. Ilustrace ke knížce jugoslávského emigranta Teodora Balka: Munice proti Titovi. Práce, Praha 1951.

Rodina Milunićových a přátelé emigranti v polovině 60. let. Snímek byl pořízen na lodži bytu Milunićových na dnešním Rašínově nábřeží. Na sousední parcele stojí dnes Tančící dům, jehož spoluautorem je Vlado Milunić. Zleva nahoře Pero Dragila, Gojko Trbović, dcera Milunićových Marta, Josip Milunić, Atena Milunićová, Gojko Lončar. Dole syn Milunićových Vlado. Foto: rodinný archiv Jany Lončarové

hat propuštění dětí z Jugoslávie do ČSR. Stále však zastávali rozhodný protitovský postoj a odmítali z něj slevit. Mnoho jejich přátel, bývalých partyzánských bojovníků, bylo v Jugoslávii vězněno v koncentračním táboře na nehostinném jadranském ostrově Goli otok a někteří z nich tam zahynuli. Krev „pocitivých komunistů“ na ruku Tita představovala pro Milunićovy něco, co nešlo omluvit. Ze strany jugoslávských úřadů se proto dočkali minimální vstřícnosti.

Atena Milunićová například v říjnu 1955 napsala dopis přímo Titovi. Připomněla mu, jak se během války starala o jeho malého syna Miša, a jako splacení dluhu požadovala vydání vlastních dětí. Diplomáté z jugoslávského velvyslanectví v Praze ovšem k dopisu příčinlivě přidali zprávu, že jeho autorka stále „starým způsobem“ uráží Jugoslávii a její ve-

doucí představitele.¹² Na pomoc proto musela přijít i diplomacie. U Tita se za sloučení rodiny přimlouval předseda Národního shromáždění Zdeněk Fierlinger, který v květnu 1956 vedl první československou delegaci do Jugoslávie. Účinnou se však ukázala až intervence samotného N. S. Chruščova během Titovy triumfální cesty do SSSR v červnu 1956. Rodina se opět setkala v listopadu tohoto roku, kdy děti přes Maďarsko, právě zachvácené revolucí, přiletěly do Československa. Bylo to setkání po více než devíti letech...

Josip Milunić až do své smrti v roce 1980 pracoval v Praze jako závodní lékař v podniku Tatra Smíchov. Také jeho žena Atena našla uplatnění ve své původní lékařské profesi. Pro ni se stala životním posláním, zatímco její manžel nesl velmi těžce, že se v tuzemských podmínkách nemůže

politicky angažovat podle svých představ. Cítil se svým osudem spřízněn s československými oběťmi čistek padesátých let a s řadou perzekvovaných komunistů jej pojilo přátelství. Zásadně se však s nimi neshodl na hodnocení Tita – stále jej obviňoval z podílu na roztržce mezi Jugoslávií a Sovětským svazem a nikdy mu neodpustil brutální zacházení s jugoslávskými stoupenci Informbyra. Na rozdíl od některých jiných emigrantů se přesto dobře aklimatizoval v českém prostředí. Jeho hlavní myšlenky i politické úvahy se však vždy týkaly přednostně Jugoslávie. Ač československý občan, zůstal přesvědčením jugoslávský politický emigrant. Do Jugoslávie se manželé Milunićovi již nikdy natrvalo nevrátili. Jejich syn Vlado – známý architekt – a dcera Rajna žijí v Praze, dcery Marta a Neva v Chorvatsku.

¹² *Arhiv Jugoslavije*, Bělehrad, f. Kabinet predsednika republike, I-6-b-3, Atena Milunić prezidentu FLRJ Josipu Brozi Titovi, 6. 10. 1955.